

УДК 340.12(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/2>

## СТРУКТУРА ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ

**Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна,**

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри загальної теорії права і держави

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-9302-472X

Статтю присвячено дослідженню структури правового менталітету. Дана тема актуальна, оскільки на теренах вітчизняної науки не досить розроблено питання структури правового менталітету. Налічуються лиш поодинокі праці, у яких досліджується саме менталітет, дуже мало уваги приділяється вивченню правового менталітету. Розроблення даної теми надасть змогу глибше вивчити феномен правового менталітету та збагатить юридичну науку новими ідеями і теоріями.

Встановлено, що правовий менталітет – це своєрідний «генетичний код» національно-культурної спільноти, який формується під впливом культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, релігійних чинників, що являє собою сукупність правових архетипів, уявлень, стереотипів, які склалися на рівні колективної свідомості та визначають специфіку правової поведінки.

Запропоновано вважати, що структура правового менталітету значною мірою залежить від того, якою вона та її елементи бачаться тим або іншим дослідникам. Тобто важливим чинником виступає особистий науковий досвід автора.

Проаналізовано думки різних учених щодо структури як менталітету, так і правового менталітету. Оскільки дані поняття є цілим та частиною.

Тобто саме менталітет є базовим поняттям, яке включає в себе такі підвиди, як: правовий менталітет, політичний, економічний, менталітет різних субкультур тощо. Таке розмежування є умовним, що дозволяє більш конкретно та повно дослідити суть даного явища.

Наведено декілька підходів до розуміння структури правового менталітету. Так, більшість авторів сходяться на тому, що у структурі правового менталітету можна виділити декілька рівнів. В основному це два або три рівні. І в кожному з рівнів налічується певний набір структурних компонентів. Це можуть бути як настанови, так і звички, архетипи тощо.

На основі отриманих даних автором було встановлено, що у структурі правового менталітету є два рівні – зовнішній та внутрішній. Вони перебувають у постійному зв'язку та взаємодоповнюють один одного. Та кожен із зазначених рівнів має свій особливий набір структурних елементів.

Дійшли висновку, що більшість дослідників сходяться на тій думці, що правовий менталітет має дворівневу структуру. Думки вчених різняться тільки в тому, що саме входить до вказаних рівнів. Це стосується не тільки менталітету, а й усіх його підвидів.

**Ключові слова:** менталітет, правовий менталітет, дух народу, національна свідомість, національний правовий характер, генетичний код, структура феномену, теорії вчених, рівні менталітету.

### **Kobko-Odariy Viktoria. Structure of legal mentality**

The article is devoted to the study of the structure of the legal mentality. This topic is quite relevant today, because in the field of domestic science is insufficiently developed issues of the structure of the legal mentality. There are only a few works in which the mentality is studied, but very little attention is paid to the study of the legal mentality. The development of this topic will allow a deeper study of the legal mentality and enrich legal science with new ideas and theories.

It is established that the legal mentality is a kind of "genetic code" of the national-cultural community, which is formed under the influence of cultural-historical, natural-climatic, social, religious factors, which is a set of legal archetypes, ideas, stereotypes formed at the collective level. consciousness and determine the specifics of legal behavior.

*It is suggested that the structure of the legal mentality largely depends on how it and its elements are seen by certain researchers. That is, an important factor is the personal scientific experience of the author.*

*The opinions of various scholars on the structure of both mentality and legal mentality are analyzed. Because these concepts are whole and part.*

*That is, the mentality is the basic concept, which includes such subspecies as: legal mentality, political, economic, mentality of different subcultures and so on. This distinction is conditional, which allows a more specific and complete study of the essence of this phenomenon.*

*There are several approaches to understanding the structure of the legal mentality. Yes, most authors agree that there are several levels in the structure of the legal mentality. Basically it's two or three levels. And in each of the levels there is a certain set of structural components. It can be both attitudes and habits, and archetypes and more.*

*Based on the data obtained, the author found that the structure of the legal mentality has two levels – external and internal. Which are constantly in touch and complementary. But each of these levels has its own set of structural elements.*

*They concluded that most researchers agree that the legal mentality has a two-tier structure. Opinions of scientists differ only in what exactly is included in these levels. This applies not only to the mentality, but also to all its subspecies.*

**Key words:** *mentality, legal mentality, spirit of people, national consciousness, national legal character, genetic code, structure of phenomenon, theories of scientists, levels of mentality.*

Нині в Україні триває процес становлення громадянського суспільства і правової держави, заснований на цінностях свободи, демократії і прав людини. Найскладнішими й найбільш динамічними в ньому є розвиток і модернізація національної правової системи, реформування якої передбачає насамперед зміну правової культури і правової свідомості населення. Звичайно, складно уявити реформування без взяття до уваги національного менталітету, того самого духу народу, того правового стрижня, які формувались упродовж усього історичного періоду існування народу. Адже лише той законодавець досягне успіху в реформуванні, який знає серцевину свого народу та розуміє його правовий дух. Тому так важливо досліджувати правовий менталітет і менталітет загалом.

Нині тема менталітету актуальна, свідченням чого є багатоманітні роботи вчених у різних наукових сферах. Так, налічуються роботи з філософії, соціології, юриспруденції, культурології, психології тощо. Це пояснюється поліаспектністю даного поняття. Проте на наукових просторах немає повноцінного комплексного дослідження саме структури менталітету. Цьому питанню присвячується незначна увага науковців, структура менталітету розглядається в загальній сукупності всього наукового матеріалу в дослідженні. Якщо говорити про вивчення структури правового менталітету, то даному питанню

приділено мало уваги. Структура правового менталітету розглядається частково в роботах, які присвячені правовому менталітету загалом.

Так, вивченню правового менталітету приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як Л.М. Бойко, Є.Д. Копельців-Левицька, А.О. Лазарева, П.П. Музиченко, Ю.М. Оборотов, В.А. Павловська-Кравчук, О.Л. Терент'єва й інші. У зарубіжній літературі дана проблема представлена у працях таких учених, як Ф. Ар'єс, М. Блок, Г. Бутуль, Т. Гайгер, Х. Гетц, Ж. Ле Гофф, Ф. Граус, Ж. Дюбі, Р. Мандру, Т. Телленбах, Р. Шпандель, Л. Февр, Д. Філд, інших. А от розроблення питання саме структури правового менталітету не знайшло належного відображення в роботах вітчизняних учених. Проте варто зазначити, що деякі питання структури правового менталітету досліджували такі зарубіжні вчені, як Р.С. Байніязов, Д.В. Меньяло, А.Ю. Мордовцев, Р.М. Овчів та інші.

Метою наукового дослідження є вивчення структури правового менталітету, визначення підходів до розуміння даного правового явища.

За довгий період свого існування, як і зараз, поняття менталітет у вітчизняній та зарубіжній науці трактувалось і трактується неоднозначно, що зумовлено надзвичайною складністю даного соціокультурного явища, оскільки деякі критерії, за допомогою яких можна ідентифікувати даний феномен, є дуже складними для

фіксації. Не треба забувати і такий чинник, як поліаспектність, оскільки менталітет перебуває на стику багатьох наук.

Незважаючи на невизначеність та неоднозначність поняття, «правовий менталітет» – це термін, яким юридична наука і не тільки вона позначає головний предмет свого аналізу: соціально-психологічні настанови, автоматизми і звички свідомості, способи бачення світу, уявлення людей, які належать до тієї чи тієї соціально-культурної спільноти. Ментальності дифузні, розлиті в культурі та звичній свідомості, не організовані в закінчені і продумані системи. Здебільшого вони не усвідомлюються самими людьми, які володіють цим баченням світу, проявляються в їхній поведінці і висловах наче повз їхні наміри та волю [1, с. 23].

Так, на нашу думку, правовий менталітет – це своєрідний «генетичний код» національно-культурної спільноти, який формується під впливом культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, релігійних чинників, що являє собою сукупність правових архетипів, уявлень, стереотипів, які склалися на рівні колективної свідомості та визначають специфіку правової поведінки.

Щоб зрозуміти своєрідність правового менталітету, спочатку необхідно розкрити структуру і звернутися до аналізу структурних елементів менталітету як загального поняття. Оскільки «менталітет» є базовим поняттям, яке включає в себе такі підвиди: правовий менталітет, політичний, економічний, менталітет різних субкультур тощо. Таке розмежування є умовним, що дозволяє більш конкретно та повно дослідити суть даного явища.

Без сумніву, менталітет – одне з тих невивчених явищ, яке важко вловимо, слабо відчутно і пов'язано це з його складністю, поліаспектністю. Це значною мірою виражається в тому, якою бачиться структура, її елементи тим чи іншим дослідникам. Оскільки кожен учений має власну інтерпретацію поняття правового менталітету і його структурованості. Тому в юридичній літературі наводяться різні підходи до структури правового менталітету та менталітету загалом.

Так, наприклад, О.Г. Усенко умовно представляє менталітет у вигляді буді-

вельної конструкції, де фундаментом виступає сфера «колективного несвідомого», а дахом – рівень свідомості індивіда. Структуру менталітету утворюють: настанови, що лежать в основі концепції світобудови; уявлення про те, що таке «цінність», відповідний набір «ціннісних образів»; апіорні уявлення про істину, «аксіоми свідомості»; система універсальних опозицій свідомості, їх модифікацій, утілень та символів; концепція світобудови; сфера переживань, атрибутивно пов'язаних із концепцією світобудови та системою цінностей; правила мислення, шаблони оцінки й алгоритми, тобто стереотипи мислення; семіотика поведінки [2, с. 3].

А.І. Редель, намагаючись дати повсякденне розуміння терміна «радянський менталітет» у перебудовний період, пише, що його представляли як характерний для «простої радянської людини» комплекс ціннісних орієнтацій, поведінкових стереотипів, звичок, уподобань, емоційних шаблонів. Учений також зазначає, що ментальність – завжди якась цілісність, єдність протилежних начал – природного і культурного, емоціонального і розумового, ірраціонального і раціонального, індивідуального і громадського, в основі єдності якої лежить людське буття. Щодо безпосередньо питання про структуру, на його думку, у менталітеті кожного народу є стійке ціннісно-смісловне ядро і мінлива периферія. Під ціннісно-смісловним ядром розуміються певні духовні цінності і їх пріоритетний порядок (ієрархія), які впливають на своєрідність світовідчуття, самотутність життєвих практик і повсякденних ідеологій. Окрім того, центральну, ядерну частину становлять якісь первинні «смісли», «образи» – базисні елементи культури, що формують константні моделі духовного життя – переживання, мобілізацію цих смислів (що специфічно для ментальності в її активній, суб'єктній іпостасі). Отже, поряд із цінностями, ментальну серцевину утворюють етнокультурні архетипи і їх актуалізація. Периферію ж національного менталітету створюють тимчасові, новоутворені чи привнесені із чужих культур цінності, зміщення в їх традиційно установленому порядку (що виникають внаслідок так званих ціннісних переворотів).

Обмін елементами ядра і периферії викликає еволюційні і революційні процеси всередині ментальності, які відбуваються під дією реально-історичних, ідеологічних, культурних чинників, серед яких довготривалі відіграють першорядну роль. Шанс потрапити з розріджених периферичних у щільні ядерні шари отримують, мабуть, тільки ті цінності і «сенси», які ізоморфно входять до складу ядра або принаймні не суперечать їм. Решта можуть претендувати лише на те, щоб називатися «ціннісними орієнтаціями», «уподобаннями», «настановами», «очікуваннями», «настроями», «віруваннями», «інтелектуальною модою», «духовними потребами», «соціальними уявленнями», «вдачами» [3, с. 117].

Цікавою видається теорія Г. Хофстеда, у якій менталітет індивіда частково унікальний, а частково однаковий із менталітетом інших членів суспільства, автор вважає, що сама ментальність – це трирівнева система:

1) мегарівень – це універсальний рівень менталітету, який характерний для всього або майже всього людства, цей рівень позбавлений унікальності і є біологічною операційною системою людського організму, яка визначає експресивну поведінку, як-от сміх або плач, а також низку агресивних і асоціативних проявів індивідів або їх груп;

2) макрорівень – це колективний рівень менталітету – формується в індивідів, що належать до певної категорії або групи, і відрізняється від ментальності інших категорій або груп. До цього рівня належить «уся область суб'єктивної людської культури на противагу об'єктивної культури, що складається з артефактів». Він включає «мову», за допомогою якої індивіди самовиражаються: звичаї, традиції, інші національні та релігійні особливості, правову і політичну культуру, правосвідомість (громадян і посадовців), фольклор, філософію і мистецтво, міфологію; способи здійснення і регуляції основних видів людської діяльності, задоволення повсякденних людських потреб і ритуали, що їх супроводжують;

3) мікрорівень, або рівень індивідуальний, – це унікальний рівень менталітету, його особовий зріз, що все-таки передбачає деяку різноманітність можливих варіантів поведінки в тій самій субкультурі,

малій соціальній групі, громаді, суспільстві [4, с. 83].

Оскільки елементи, що входять до складу менталітету, виділяються в дослідженнях здебільшого емпірично, його внутрішня організація залишається поки неясною. Тому варто згадати і таку теорію, що представлена в дослідженнях В.В. Козловського, А.А. Пелипенка, О.Г. Усенка, І.Г. Яковенка. Структурування менталітету співвідносне із пласками свідомості, які важко розрізняються. Як вважають Г.Н. Дреп, А.Н. і Е.Я. Дмитрієва, вони можуть бути представлені у вигляді 3-х модальностей – гнучких, рухливих і стабільних елементів структури людської психіки.

Не менш відомою є теорія Ж. Дюбі, викладена в «Історії ментальностей». Так, учений структурує менталітет за чотирма рівнями, або шарами, які залягають на різній глибині підсвідомості і формуються під впливом різних чинників. Перший шар містить довготривалі архетипові структури або ціннісного порядку. Це найбільш глибинний рівень, основа менталітету, пов'язаний із біологічними властивостями і змінюється з еволюцією біологічних властивостей. Складовими частинами другого шару виступають уявлення і моделі поведінки, властиві багатьом поколінням. Це так звані інваріанти історії, що впливають на формування стереотипів національної поведінки. До третього шару віднесені трансформації, що відповідають змінам у політичній, соціальній і економічній сферах життя. Останній, четвертий, рівень формується в межах відносно невеликих спільнот, відрізняється швидкоплинністю і поверховістю [5, с. 20].

У результаті проведеного аналізу смислової структури найближчого для «правового менталітету» поняття «політичний менталітет» Є.Б. Шестопаля диференціює його структуру на два блоки елементів: пізнавальні та мотиваційні. До пізнавальних віднесено знання про політику, інформованість, інтерес, переконання, спосіб мислення (когнітивний стиль). А до мотиваційних відносяться потреби, цінності, настанови, почуття, які у тримаючому плані безпосередньо залежать від пізнавального блоку елементів [6, с. 280].

Тепер перейдемо до розгляду безпо-

середньо структури саме правової сфери менталітету. Таке виокремлення дає можливість більш точно та всебічно дослідити саме той вид менталітету, на який спрямовано дослідження. Водночас ураховуються всі особливості тієї сфери життєдіяльності, на яку спрямований вектор аналізу.

Так, передусім варто згадати думку Р.С. Байніязова, який вказує на те, що правовий менталітет складається зі специфічного набору стереотипів, настанов, ідей, моделей поведінки, звичок і цінностей. Учений не включає у правовий менталітет безсвідомий правовий рівень (юридична підсвідомість), називає їх по-різному плановими явищами у структурі правосвідомості. Було відзначено, що юридичному несвідомому притаманні неусвідомлювані юридично-етичні реакції, імпульси, правові інстинкти, раптові «спалахи» раціональності, пробудження юридичної інтуїції [7, с. 255].

Дещо інший підхід до структури правового менталітету пропонує Д.В. Міняйло, який виділяє у структурі два взаємодіючих рівня свідомого та несвідомого – сукупність усвідомлювальних та неусвідомлювальних уявлень, стереотипів, ціннісно-правових орієнтацій, правових атитюдів і настанов певної соціальної спільноти у сфері політико-правової повсякденності [8, с. 64].

Також варто звернути увагу на структуру правового менталітету, яку пропонує Р.М. Овчів. Так, учений вважає, що у структурі правового менталітету можна виділити чотири елементи, що утворюють його цілісність і розкривають сутність і соціальне призначення даної категорії. Перший елемент у структурі правового менталітету – когнітивний, який охоплює правовий світогляд і правове мислення. Тут учений звертається до поглядів проф. П.П. Баранова, який зазначає, що такі явища, як юридичний світогляд і правове мислення, традиційно становлять частину правових явищ, що входять у сферу духовного світу людини, а основу юридичних поглядів становлять «сукупність ідей, поглядів і уявлень правового характеру, які поділяються людиною» [9, с. 86].

П.П. Баранов зазначає, що в характеристиці правового мислення є три основні моменти. Перший із них пов'язаний із

когнітивним явищем, бо правове мислення протікає за допомогою розумової діяльності людини; другий – з тим, що правове мислення виступає у вигляді розумового процесу з перетворення юридичних знань; третій – з тим, що результати правового мислення виявляються у правовій поведінці людини [10, с. 53].

Другий елемент правового менталітету може бути представлений як оцінюючий, який показує, яким чином у свідомості суспільства або конкретної людини опосередковуються правові цінності, якими можуть бути його ціннісні орієнтації. Тут нам здається, що у свідомості індивіда знаходять своє відображення чотири типи оціночних ставлень: до права як такого (тобто до правової реальності взагалі); до державно-правової системи, у якій живе конкретна людина; до правової поведінки оточення; до власної правової поведінки (так звана самооцінка особистості).

Третій елемент, що формує правовий менталітет, комунікативний – безпосередньо пов'язаний із правовими традиціями, властивими даному типу соціальної організованості, що являють собою досвід, який акумулює правові цінності, у певних просторово-часових рамках передається від одного покоління до іншого і набуває стійких форм свого зовнішнього вираження, проявляється в державно-правовому просторі даного суспільства. Саме останні в організованих соціальних спільнотах поєднують у правові цінності і передають їх із покоління в покоління.

Четверта складова частина правового менталітету – це сензитивний елемент, що характеризує емоції людини і відображає її правову психологію, яка охоплює сукупність ціннісних відносин, настроїв, бажань і переживань, характерних для особистості або для конкретного суспільства загалом.

На нашу думку, *структура правового менталітету – це внутрішня будова та зв'язок усіх структурних елементів даного правового явища*. До структури правового менталітету ми включаємо два рівні. Ці рівні взаємопов'язані та взаємодоповнюють одне одного.

*Перший – це зовнішній рівень*, який формують чинники, що визначають розвиток правового менталітету й основні

форми його зовнішнього прояву. Це так званий «свідомий» рівень, який характеризується більшою динамічністю. На нього впливають такі детермінанти: культурно-історичні, геополітичні, економічні й інші чинники. Також до них варто віднести соціально-економічний рівень життя певної країни, рівень правового розвитку держави та ступінь розвиненості правової культури, правової свідомості народу, які мають безпосередній вплив на правовий менталітет.

*Другий* – це *внутрішній рівень*, до нього відносять найголовніші елементи правового менталітету, як-от стереотипи сприйняття у правовій сфері, правові уявлення, правові настанови, правові архетипи, ціннісні правові орієнтації тощо. Усі структурні елементи перебувають у постійному стані взаємозалежності та логічно взаємодоповнюють одне одного.

Беручи до уваги вищезазначене, уважаємо за доцільне пояснити суть структурних елементів внутрішнього рівня.

*Стереотип сприйняття у правовій сфері* – це стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ, уявлення про право.

*Правові уявлення* – це чуттєво-наочний образ об'єктів, правових явищ дійсності та світу загалом, який містить узагальнення досвіду людини.

*Правові настанови* – це психологічний стан особи, який вказує на готовність індивіда діяти в позитивному чи негативному ключі щодо об'єктів правової дійсності.

*Правові архетипи* – це загальні, найперші образи, що передбачають людську діяльність у правовій сфері.

*Ціннісні правові орієнтації* – це вибір особистістю такого типу поведінки (учинку), в основі якого лежать певні, різною мірою усвідомлені чи взагалі не усвідомлені цінності.

Отже, різні автори пропонують різні підходи до структури правового менталітету, але більшість із них погоджуються з тим, що у структурі правового менталітету можна виділити зовнішній та внутрішній рівні. Ми також погоджуємося з даною позицією, але з деякими авторськими корективами. Адже кожна з теорій щодо структури має свою інтерпретацію завдяки певному авторові та його унікальним поглядам на дане явище правової дійсності.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Меняйло Д.В. Правовой менталитет : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2003. С. 175.
2. Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет». *Русская история: проблемы менталитета*. Москва, 1994. С. 152.
3. Редель А.И. Российский менталитет: к социологическому дискурсу. *Социс*. 2000. № 12. С. 117.
4. Хофстед Г. Различия и опасность: особенности национальных культур и ограничение толерантности. *Высшее образование в Европе*. 1997. № 2. С. 83.
5. Дюби Ж. История ментальностей. *Историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах*. 1996. С. 18–21.
6. Шестопал Е.Б. Политическая психология : хрестоматия. Москва, 2011. 432 с.
7. Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2006. 349 с.
8. Овчиев Р.М. Правовая культура и правовой менталитет : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2006. 176 с.
9. Баранов Р.Р. Правовая сфера духовного мира человека. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 1998. № 1. С. 53–65.

#### REFERENCES:

1. Meniailo D.V. (2003). Pravovoi mentalytet [Legal Mentality]. *Candidate's thesis*. Rostov-on-Don [In Russian]
2. Usenko O.H. (1994). K opredeleniyu poniatyia "mentalytet". *Russkaia ystoryia: problemi mentalyteta* [To the definition of "mentality". Russian history: problems of mentality]. Moscow [In Russian]

3. Redel A.Y. (2000). Rosyyskiy mentalyitet: k sotsyolohycheskomu dyskursu [Russian mentality: to sociological discourse]. *Sotsys [Socis]* [In Russian]
4. Khofsted H. (1997). Razlichiya i opasnost': osobennosti natsional'nykh kul'tur i ogranichenie tolerantnosti. Vysshee obrazovanie v Evrope [Differences and dangers: features of national cultures and limitation of tolerance. Higher education in Europe] [In Russian]
5. Diuby Zh. (1996). Istoriya mental'nostey [History of mentalities]. *Ystoycheskaia antropolohiya: Zarubezhnyie yssledovaniya v obzorakh y referatakh [Historical Anthropology: Foreign Studies in Reviews and Abstracts]*. 18–21 [In Russian]
6. Shestopal E.B. (2011). Polytycheskaia psikholohiya: khrestomatyia [Political psychology: a textbook]. Moscow [In Russian]
7. Bainiiazov R.S. (2006). Pravosoznanye y pravovoi mentalyitet v Rossyy [Legal awareness and legal mentality in Russia]. Doctor's thesis. Saratov [In Russian]
8. Ovcheyev R.M. (2006). Pravovaia kultura y rosyyskiy pravovoi mentalyitet [Legal culture and legal mentality]. Candidate's thesis. Rostov-na-Donu [In Russian]
9. Baranov P.P. (1998). Pravovaia sfera dukhovnoho myra cheloveka [Legal sphere of the human spiritual world]. *Severo-Kavkazskiy yurydycheskiy vestnyk [North Caucasian Legal Bulletin]*, 1. 53–65 [In Russian]